

MERJA SALO
HELSINKI

Kaloista sukukansojemme arjessa, mytologiassa ja arvoituksissa

---

Johdanto

Vesi liikuntaväylänä ja vuodenaikojen mukaan vaihtelevine antimineen on läsnä kaikkialla uralilaisten kansojen asuinalueilla. Kalastaminen on ollut tärkeä elinkeino vuosituhansia, sillä se on varmempi tapa saada saalista kuin metsästys eikä niin raskasta ainakaan kesällä. Kalastuskeinot ja kaloihin liittyvät uskomukset ovat enemmän alueellisia kuin kansakohtaisia, siksi sopivissa kohdissa koukkaan sukukansojemme naapuristoon. Kollegamme Riho on tietävästi mainio kalojen tuntija, kalastaja ja kalojen käsittelijä, mikä on sysännyt minutkin keräämään kaikenlaista kalatietoutta. Hän on aina silloin tällöin tuonut iloksemme yliopiston tilaisuuksiin itse valmistamia kalaherkkuja. Sukukansojen keskuudessa en tiedä järjestetyn mitään kokkikilpailua, mutta oman kokemukseni mukaan nämä itämerensuomalaiset kalaruoat kyllä peittoavat ainakin kauempien syrjäseutujen yksinkertaiset ilman mausteita tarjotut raa'at tai keitetyt kala-ateriat. Tilannetta ei yhtään paranna se, että sama ruokalaji tulee eteen niin kauan kuin sitä riittää eli vaikkapa kolmesti päivässä. Runsaan sadan vuoden takaisten matkakertomusten kuvaukset kalojen käsittelystä pitivät hyvin edelleen paikkansa, mutta kenties hygienia on hieman parantunut.

Kalanpyydyksistä on tehty useita perusteellisia tutkimuksia, kuten Uno Taavi Sireliuksen huikean seikkaperäinen tarkoin piirroksin varustettu kansatieteellinen väitöskirja patokalastuksesta ja sen kehityksestä *Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern* (1906a). Käytettyjen menetelmien määrä vaihtelee suuresti kansoittain. Hantit ovat käyttäneet yli 200:aa erilaista patopyynnin muotoa (Golovnev 1995: 356). Muita suomensukuisten

kansojen pyyntitapoja ovat isku-, pisto-, koukku-, saarto- ja verkkokalastus. Vanhinta ja runsainta kerrostumaa edustavat jokipyödykset, joita on voitu käyttää myös järvissä, harvemmin merellä. Tiiviin yhteenvedon aiheesta antaa Sireliuksen (1906b) lisäksi myös Ilmari Manninen (1934). Hyvän vertailukohdan saa Sireliuksen myöhempien matkojen tuloksista, kuten todistaa laaja lähialueetkin kattava teos *Suomalaisten kalastus I–III* (1906–1908). Jo hieman aikaisemmin oli ilmestynyt János Jankón vastaava laaja kaksikielinen teos *Herkunft der magyarischen Fischerei / A magyar halászat eredete* (1900). Siinä on viittauksia unkarilaisten sukukansoihin ja näiden naapureihin, mm. ruotsalaisiin.

Sen sijaan tiedot muusta kaloihin liittyvästä perinteestä ovat paljon enemmän hajallaan. Eniten kaloihin keskittyvä henkisen kansanperinteen tutkija näyttää olevan Mall Hiiemäe, joka on kerännyt virolaista kalaperinnettä monen artikkelin verran ja esittelee tuoreessa teoksessaan (2021) yli 40 kalalajia, joista luettelo liitteenä. Suomalaisista tutkijoista Liisa Kaski on kirjassaan (2019) käsitellyt myyttisimpiä kaloja eli **haukea** (*Esox lucius*), **siikka** (*Coregonus lavaretus*) ja **lohta** (*Salmo salar*), **kiiskeä** (*Gymnocephalus cernua*) ja **ahventa** (*Perca fluviatilis*) omina artikkeleinaan. Muutama muukin kalalaji löytyy hakemistosta. Varmaankin käymällä suomalaista kansanperinnettä uudelleen läpi löytyisi mainintoja muistakin kalalajeista. Toivoisinkin jonkun innokkaan tarttuvan tähän aiheeseen. Tässä artikkelissa keskityn tuomaan esiin lähinnä huonommin suomalaisten ulottuvilla olevia tutkimuksia ja aineskokoelmia erilaisina (usein yhden kansan keskuudesta kerättyjä) pieninä kokonaisuuksina¹. Tällaisia ovat eri tarkoituksissa esitetyt pääosin 1900-luvun kuluessa kenttätöissä tallennetut arvoitukset, joissa alueelliset ja elinkeinoin liittyvät erot ovat tuntuvat. Ainakaan arvoitusten perusteella kalastus ei Keski-Venäjällä enää vaikuta olevan kovin tärkeä elinkeino. Vaikkapa Saranskin torille kalat tuodaan pakastettuina kaukaa pohjoisesta, sillä vesistöjen saastuessa ja lähijokien madaltuessa kalansaaliista ei enää riitä myytäväksi, hyvä jos onkimalla saa jotain pataansa.

Siperiassa sen sijaan on paljon eri kalalajeihin ja kalanpyödyksiin liittyviä arvoituksia, mikä ei ole ihme. Aivan tuore arkeologinen julkaisu kertoo maailman vanhimpien metsästäjä-keräilijöiden rakentaneen pysyviä asutuksia jo 8000 vuotta sitten nykyisten hantien asuinalueille Amnja-joen² varrelle (Piezonka et al. 2023). Epäilemättä pohjoisesta lumien sulettua Obille ja sen

1. Suomen kirjastoista ei juurikaan löydy niitä teoksia, joita refereeni suositteli. Neuvostoliiton hajottua on tieteellisten kirjavaihto sukukansojen asuinalueiden kirjastojen kanssa lähes tyrehtynyt ja uutta fennougristista kirjallisuutta on saatu tänne lähinnä kenttätöiden tuloksena tai tutkijavaihdon myötä.

2. Läheltä löytyy tunnetumpi Kazym-joki, mutta Kazymin kylä sijaitseekin tällä hetkellä juuri Amnjalla. Sikäläiset joenrantakylät eivät ole pitkäikäisiä, sillä meanderoivat eli kulku-uomaansa vaihtavat joet pakottavat muuttamaan asutuksen paikkaa aika ajoin. Lisäksi hirsitalot vajoavat kostean maapohjan takia muutamassa vuosikymmenessä;

sivujoille kutemaan nousevat sankat kalaparvet ovat turvanneet säännöllisen ruoan saannin ja mahdollistaneet paikalleen asettumisen. Näitä asutuksia on toistaiseksi löydetty kahdeksan ja niiden analysointi muuttaa merkittävästi käsityksiämme varhaisista kulttuureista. Täkynä tässä kalaisessa juhlakirjoituksessa toinen liite havainnollistaa, kuinka ilahduttavasti tällä haavaa hantilapsille opetetaan koulutuntien ulkopuolella omalla kielellä perustietoja lähivesien kaloista.

Vedet ovat aina olleet ihmisille vaarallisia, ja niissä uskottiin asustavan arvaamattomia, joskus pahantahtoisiakin olentoja. Mytologiaosuudessa olen rajoittanut näiden esittelyn sellaisiin, joiden kerrotaan kykenevän metamorfoosiin ja esiintyvän halutessaan kalan hahmoisina. Vähemmälle käsitteilylle jätän pelkästään ihmishahmoiset vedenhaltijat.

Haltijakalat

Pohjois-Suomessa on kerrottu tarinoita tietyissä järvissä asuvasta jättiläiskalasta ”kalan vanhimmasta”, joka näyttäytyy joskus, mutta joka ei käy pyydykseen. Inarin porosaamelaisten mielestä tällainen *kuölle mad’du* ’kalan vanhin’ oli joka kalalajilla omansa. Kalansaaliin ehtyessä sanottiin ”vanhimman” otta-
neen kalat luokseen. Erikoinen, jopa ihmistä suurempi kala saattoi tietää pyytäjän-
sä kuolemaa. (Itkonen 1946: 105; Kuusi 1976: 314–315.) **Hauen** vanhimmalla on suhteettoman suuri pää ja siinä kaksi haaratonta takaviistoa sarvea³, joille se repii verkkoja, jos kalastaja moittii pyyntijärvensä haukia (Itkonen 1948: 329). Myös **järvitaimenen** (*Salmo trutta m. lacustris*) vanhimmalla on sarvet ja sekin repii verkkoja (Itkonen 1946: 106). Venäjän pohjoisosissa vetehisen hahmona on usein jättiläishauki, ja onkin arveltu suomalais-ugrilaisen haukikultin vaikuttaneen pohjoisvenäläisiin uskomuksiin (Vinokurova 2006: 210).

Virolaisesta kansanperinteestä löytyy vastaavuuksia, siellä tunnetaan kalanhahmoinen *järve-oidja*, **haukien**, **kuhien** (*Sander lucioperca*) ja **lahnojen** (*Abramis brama*) liikkumista ohjaavat *purika-vana*, *sudaka-vana* ja *latika-vana*, kuten myös kalaisä, kalaemä tai kalakuningas, jonka sanotaan ohjaavan kalat verkkoon. Näissä olennoissa voidaan nähdä germaanisperäistä vaikutusta (Loorits 1953: 284–288). Suomessa sama tehtävä oli Agricolan mukaan Wedhen Emellä.

Koko pohjoisesta Euraasiasta on tietoja siitä, että kaikilla kalastuksen kannalta merkittävillä vesistöillä on uskottu olevan oma vedenhaltijansa. Paitsi ihmishahmoista haltijaa ovat volgalaiset ja permiläiset tunteneet

---

katot, ikkunat ja ovet painuvat eikä kookas aikuinen enää mahdu seisomaan tuvassa suorana. Tätä kehitystä olen itse todistanut monilla kenttätöretkilläni hantilaiskylissä.
3. Tunnetaan myös järvissä asuva sarvekas vedenhaltija *skäimädäs*, joka voi haitata kalastajia nostattamalla tuulen ja myrskyn. Hänelle uhrataan heittämällä linnunlihaa veteen (Itkonen 1946: 105).

kalanhahmoisen vedenhaltijan. Hantien lukuisista vedenhaltijoista *ves* puolestaan on selitetty mammutiksi, vanhaksi hirveksi tai hyvin suureksi karvapeitteiseksi ja sarvipäiseksi haueksi. Vahin alueella asustavat sekä *kiiski-ves* että *hauki-ves*, jotka ovat näiden eläinten näköisiä ja käyttävät jään halkomiseen selkäeväänsä. Vasjunganilla veneilevät taas pelkäävät hirviöitä nimeltä *kiiski-ves* ja *ihmis-ves* (Karjalainen 1918: 401). Tiedot vaihtelevat lähteittäin, sillä kerrotaan myös, että hanteilla ja nenetseillä vedenhaltija oli kala, josta tehtiin myös kuvia. Kun taas komilaisilla vedenhaltija oli nuorena kala, vanhana ihmisen kaltainen. Myös permiläisten tuntema *kiiski-ves* saattoi olla kooltaan jättiläinen, jonka oli synnyttänyt tuhkaa syönyt nainen. Pohjoiset hantit kuvittelivat *ves-ikin* 'ves-ukon' suunnattomaksi mustaksi **mateeksi** (*Lota lota*); *laj-ves* 'alin-ves' taas asusti jossakin syvällä *ves*-talossa. Sen asuinpaikoilla ei saanut asettaa pyydyksiä eikä juoda vettä (Uljašev 2011: 44, 254).

Maankannattajakalat

Koko pohjoisella pallonpuoliskolla ja vyöhykkeellä Itä-Euroopasta ja Keski-Aasiasta Japaniin tunnetaan myytti yhdestä tai useammasta kalasta, jotka uivat alkumeressä kannattaen maata. Kun kala kääntyilee, syntyy maanjäristys. Samassa tehtävässä voivat toimia myös kolme valasta, kolme valkoista kalaa tai yksi ainoa jättiläiskala (Harva 1942: 87–90). Sarapulin udmurtit kertovat kolmesta kalasta, ja Tambovin läänin mordvalaiset puolestaan sanovat yhden suuren kalan tukevan meressä kelluvaa maata. (Harva 1933: 19–22.)

Ersäläinen eepinen kansanruno Vezofkan kylästä vuodelta 1898 mainitsee, että maata kannattaa kolme kalaa: *ševruga*, *beluga*⁴ ja *osotra* (MV I: 13–16). Nämä kolme ovat sammensukuisia arvokaloja: **tähtisampi**⁵ (*Acipenser stellatus*), jopa kahdeksanmetriseksi kasvava **beluga** eli **kitasampi**⁶ (*Acipenser huso* tai *Huso huso*) ja puolta pienemmäksi jäävä **venäjäsampi**⁷ (*Acipenser gueldenstaedtii*). Eräissä mordvalaisissa loitsuissa maan kannattajat ovatkin valaita. Esimerkki tällaisesta on lypsettävän lehmän rauhoitussanoissa: ”Niin

4. Originaalissa sekä *b* että *l* merkitty liudentuneiksi.

5. Sammet kuuluvat alkeellisiin luukaloihin, joiden tuntomerkkinä on yläosastaan kookkaampi pyrstöevä (SK 9). Tähtisampea tavataan Kaspianmerellä, Mustallamerellä ja Egeanmerellä ja sen luonnonvaraiset kannat ovat nykyään erittäin uhanalaisia.

6. **Kitasampi** on vaelluskala, jonka alkuperäistä esiintymisaluetta ovat Kaspianmeri, Asovanmeri, Mustameri ja Adrianmeri sekä niihin laskevat joet. Kyseessä voi tietysti olla myös synonyyminen suurta merinisäkästä tarkoittava *beluga* (< ven.) 'maitovalas' (*Delphinapterus leucas*).

7. **Venäjänsampea** tavattiin alkujaan Kaspianmerellä, Mustallamerellä ja Asovanmerellä. Se on levinnyt istutuksina ja kalanviljelylaitosten karkulaisina ympäri Eurooppaa. Kaspianmeren kanta lisääntyy Ural- ja Volga-joissa. Ersän ja mokšan *osotra* on lainattu venäjän sanasta *osëtr*, jolla on tarkoitettu myös Itämeren ja Pohjoisen jäämeren

kuin maa on perustettu kolmen valaan päälle, jottei maa siirtyisi paikasta paikkaan, niin älköön rakas elukkakaan liikahtako paikaltaan!” (Harva 1942: 89). Käärmeen pistoa vastaan taas tarvitaan kolme kalaa.

Kaloihin liittyviä metaforia ja uskomuksia

Permiläisten kansojen kansojen häissä näyttää vilisevän kaloja. Udmurttien folkloressa huolettoman tyttöyden metaforana käytetään *siikaa* (*Coregonus lavaretus*): ”Me loiskimme siikaparvena”. Tytön siirtyminen avioituessaan suvusta toiseen on ollut rankka elämänvaihe. Udmurttimorsian kuvittelee kuolevansa: hänen koruistaan tulee kalansuomuja, helmistään kalanmätiä, hiuksistaan vesikasveja ja vaatteistaan nuotta. Lapsuuden perheen ja ystävien hyvästelyistä löytyy ilmaus: *Gordsin no čabaked kyzy tetčaloz, mynam no šulemy syče ik* ’kuin punasilmäinen särki (*Rutilus rutilus*) hyppää, niin myös minun sydämeni’. Häissä sulhasen sukulaiset vertaavat morsianta metaforisesti särjen keittokattilaan, *čabak pözton purty* (Vladykina 1998: 123, 160, 308). Komilaisten häätkuissa morsiamen ystävättäriä sanotaan ennen häitä särkiparveksi, *kelči keleb*, ja väsymystä tai itkuisuutta verrataan särjen punaisiin silmiin: *görd sinma kelči*. (Uljašev 2011: 257.)

Mateeseen liittyy kaikenlaisia uskomuksia, kuten että sitä ei saa syödä raakana eikä sitä saa antaa naisille kuukautisten tai raskauden aikana. Sygva-joen mansinaiset eivät saa syödä jäistä madetta tai haukea tai Tegin hantinaiset madetta raakana, sillä muuten heidän lapsensa sairastuvat⁸ (Karjalainen 1918: 400, Uljašev 2011: 255). Madetta ei myöskään saa tappa lyömällä päähän puunuijalla, vaan tappo pitää tehdä ahraimella. (Golovnev 1995: 362). Myöskään **ruutanaa** (*Carassius carassius*) naiset eivät saa suomustaa, syödä kylläkin (Uljašev 2011: 254).

Obinugrialaisten käsityksen mukaan **hauki** ei ole kala, vaan peto. Ylin jumala *Torum* antoi sille kidan, mutta ei tehnyt päätä, vaan käski kalan tehdä se itse. Hauki hotkaisi hirven jalan, tytön sankoineen, kalastajan airoineen yms. Edelleenkin syödessään hauen päätä hantit poistavat siitä huolellisesti kaikki pienet luut, joilla on omat nimensä (Lapina 1998: 70). Hantit uskoivat joidenkin haukilajien⁹, koirien ja jänisten voivan kuolemansa jälkeen muuttua mummuteiksi eli *ves-olennoiksi* (Kulemzin et al. 2006: 59). Mansilainen

---

vesistöissä elänyttä **euroopansampea** (*Acipenser sturio*), jonka ainoa jäljellä oleva luonnonvarainen lisääntyvä kanta kutee Ranskan Garonne-joessa.

8. Myös **haukeen** ja **säyneeseen** eli säynävään liittyy vastavanlaisia rajoituksia pohjoisilla alueilla (Uljašev 2011: 258).

9. Haukikalat ovat kehittyneet omaksi ryhmäkseen jo liitukaudella Pohjois-Amerikassa, missä niiden lukumäärä on edelleen suurin. Venäläinen lajikäsitys poikkeaa toisinaan meikäläisestä. Läntisten käsitysten mukaan haukikalajien lahko jakaantuu

sankari muuttuu rautaiseksi haueksi rikkoakseen *Kul-ötärin* eli manalan herran seitsenkerroksisen rautaisen verkon (Uljašev 2011: 257.) Myyttisessä menneisyydessä hauet ja säyneet (*Leuciscus idus*) taistelivat keskenään. Hauet pääsivät voitolle ja ampuivat pakenevia säyneitä nuolilla, minkä takia ne ovat niin ruotoisia (Uljašev 2011: 258).

Hantit suhtautuvat kaloihin aivan erityisellä, inhimillistävällä tavalla. Heidän uskomuksissaan kaloilla on ihmisten tavoin sukulaisia, joita pitää joskus vältellä. Mateelle sampi ja sterletti¹⁰ (*Acipenser ruthenus*) ovat vävyjä, nelma (*Stenodus nelma*) sisaren- tai veljenpoika, muksunsiika (*Coregonus muksun*) ja karisiika¹¹ (*Coregonus lavaretus f. widegreni*) sisaren- tai veljentyttöä. Mytologiassa sampea kutsutaan 'nelipartaiseksi vävyksi' ja nelmaa 'pitkä- ja kapealeukaiseksi sisaren- tai veljenpojaksi' (Solovar et al. 2010: 64). Siksi monen kalalajin yhdistäminen yhdeksi ruokalajiksi ei ole sallittua. Eri-tyisesti sampeen liittyy hanteilla monenlaisia kieltoja, kuten että sitä ei saanut syödä raakana. Muitakin ruokalajeihin liittyviä tabuja obinugrilaisilla oli runsaasti (Kulemzin et al. 2006: 60). Kazymilla ei karhunpeijaisissa ei saanut tarjota haukea, sillä karhu ja hauki ovat toistensa vihollisia (Solovar et al. 2010: 66). Mansilaisessa Ščekur'jan kylässä naiset eivät ole saaneet yhteisön normien mukaan käsitellä vaikkapa haukea, mistä aiheutui joskus hankalia tilanteita, ellei miesväkeä ollut paikalla ryhdyttäessä keittopuuhiiin (Lehtinen 2000: 80, alaviite 73¹²). Yleisemminkin siellä, missä hauki ja made olivat toteemieläimiä, eivät naiset saaneet niitä leikata. Maina Lapina (1998: 26) kertoo näiden tabujen heijastuvan myös kalastuksessa: jos vävy sai sammen, ei anoppi saanut siihen koskea, sillä muuten perheeltä menee kalaonni. Tällainen suhtautuminen kaloihin näyttää olevan ainutlaatuista sukukansojemme keskuudessa ja olisi tuskin tullut ilmi ilman kieliyhteisön natiivien jäsenten tutkimusta. Virallisemat obinugrilaiset mytologiat eivät paljontaan kerro tästä.

Myyttiset kalat, veden jumaluudet ja muut vesiolennot

Suomalaisessa mytologiassa vettä hallitseva jumaluus tunnetaan nimellä *Ahti* tai *Ahto*, joka runojen mukaan nautti tavatonta kunnioitusta. M. A. Castrénin mielestä ei alun perin palvottu Ahtia, vaan itse vettä, sillä löytyy suoraan vettä puhutteleva rukous. Ahdin varsinainen rikkaus koostuu kaloista. Muitakin

---

haukiin ja koirakaloihin. Haukia on kaikkiaan viisi lajia ja koirakaloja seitsemän. Ihmisen kannalta tärkein on juuri meikäläinen haukemme. Se on hyvin sopeutuvainen ja kestää sekä suolaista että emäksistä vettä eikä paljon vaeltele. (SK 73–76.)

10. Sterletti on sampilaji, joka elää mm. Obissa ja Jeniseissä (SK 266).

11. Siikakaloja on paljon, ja ne ovat hyvin samannäköisiä. Lajit erotetaan toisistaan laskemalla niiden siivilähampaat. Mahdollisuuksien mukaan lajinimet on tarkistettu laji.fi-portaalista.

12. Kiitän tästä viitteestä arvioitsijaani.

aarteita hänellä on yllin kyllin, ja niiden kerrotaan tulleen hänen haltuunsa Pohjolan emännän upotettua ison osan sammosta meren syvyyksiin. Niinpä hänelle päätyi myös Väinämöisen hauenluinen myrskyn veteen syöksemä kannel. Veden väen johtamiseen osallistui myös hänen puolisonsa *Vellamo*, veen eukko tai veen emäntä. Veden muut, pienemmät jumaluudet on käsitetty joko tämän pariskunnan lapsiksi tai käskyläisiksi. (Castrén 2016: 130–135.)

Castrénin mukaan suomalaisen mytologian pahoja ja kauhistuttavia olen- toja olivat *Vesi-Hiisi*, [*Iku-*] *Turso* tai [*Meri-*] *Tursas* ja *Vetehinen*, joka vaikuttaa Kalevalan perusteella olevan sama kuin *Syöjätär*, käärmeen äiti. Merkille panta- vaa on, että vetehinen vastaa hyvin tarkoin slaavilaisten kansojen vedenhenkeä nimeltä *Vodennoj* (oik. *Vodjanoj*). Tursas taas on skandinaavista perua, joten ainoaksi omaperäiseksi jää vesihiisi. Sitä vastaavat mm. hantien ja komilaisten *Kul*, udmurttien *Wu-murt* ja marilaisten *Jo*. On mahdollista, että näiden olen- tojen negatiivinen merkitys on kristinopin vaikutusta. (Castrén 2016: 138–139.)

Runsaassa 150 vuodessa tietoisuus on kasvanut ja terminologia tarken- tunut. Anna-Leena Siikala katsoo edellä mainittujen yliluonnollisten olento- jen olevan haltijoita. Itse sana on germaanisiperäinen, mutta perinne sinänsä juontuu varhaisista pyyntikulttuureista. Vedenemän mainitsee jo Agricola karjalaisten jumalien luettelossaan. Kyse on yleisluontoisesta vedenhaltijasta, viroksi *vete-ema*, mordvaksi *ved'ava* ja mariksi *βüt-afa*. Itä-Suomessa Vete- hinen taas on Vedenemää tavallisempi, vaikkakin nuorempi ja alkuperältään itäinen. Lännessä vedenhaltijana tunnetaan sukupuoleltaan vaihteleva skandi- naavisperäinen *Näkki*. (Siikala 2013: 371–372.)

Suomalaiset ahvenen ja pienten kalojen onkijat vetoavat Anttiin eli pyhään Andreakseen ja Pekkaan eli Pietariin hokemalla: ”*Anna Antti ahve- nia, Pekka pieniä kaloja*”. Tällaisia pyyntöjä on merkitty muistiin vasta 1800- luvun lopulta alkaen. Varsinaisen kalastuselinkeinon harjoittajat ovat rukoilleet pyhillä paikoilla Ahtia (Siikala 2013: 375). Mielenkiintoisesta synkretiasta todis- taa pohjoisvepsäläinen kalapuhe 1800-luvun lopulta (NÄKM 38–39). Se on eräänlainen rukous, joka osoitettiin useille ortodoksisen kirkon pyhimyksille, joita pyydettiin ajamaan kalat pyydyksiin ja estämään pyydyksien noituminen.

Saamelaislapset saivat nimenannon yhteydessä suojelushaltijan, joka tuli nimen mukana sen edelliseltä kantajalta. Tämä tuli joskus esiin kalan hah- mossa (Holmberg 1915: 20). Kalaonnea pyydettiin kivisiltä tai puisilta seidoilta. Kivisiä pidettiin pyhempinä, sillä niiden uskottiin olevan kiveksi muuttuneita ihmisiä. Kalastajat ruokkivat seitojaan kaloilla. Ainakin kolttasaamelaisilla oli myös tapana heittää kalanruodot takaisin veteen, jotta kalat syntyisivät uudel- leen. (Holmberg 1915: 33, 35, 39, 55; Itkonen 1946: 247.) Uskottiin myös, että joil- lakuilla oli parempi kalaonni kuin muilla, mikä ilmeisesti liittyi siihen, kuinka he kohtelivat järviä ja kaloja. Jonkun toisen kalaonnen voi lainata kysymättä lupaa, mutta omaansa ei voinut lainata muille. Vain oman kalaonnensa saattoi pilata vaikkapa kiroilemalla tai pilkkaamalla järveä ja kaloja. (Oskal 1999: 176–177.)

Yleistä vedenhaltijaa Skandinavian saamelaiset nimittivät *tšasolmaiksi* 'vesimieheksi' tai Venäjän puolella *tšatse-jielleksi* 'vesieläjäksi'. Se oli vaarallinen olento, joka pyrki vetämään ihmisiä puoleensa, ja sen näkeminen tiesi pahaa. Petsamon naapurissa Muotkan kylässä se tiettävästi näyttäytyi monen muotoisena ja erivärisenä naisena, alastomana lapsena tai kalana kuten **mateena** ja **kampelana** (*Platichthys flesus*)¹³, jotka tulevat tavallisuudesta poiketen rantaan (Itkonen 1946: 104). Vedenhaltijan lapset ilmestyivät usein oudon kalan – 'marraskalan' – hahmossa. Jos tällaisen kalan sai saaliikseen, tiesi se pyydystäjälleen kuolemaa. Naispuolista vedenhaltijaa Venäjän saamelaiset kutsuivat *tšatse-jienneksi* 'vesiemoksi'. Tämä olento asui järvissä ja nousi alastomana kampaamaan kauniita mustia hiuksiaan. Vesiemo houkutteli luokseen miehiä ja lapsia ja toisaalta suojeli vesilintujen poikasia hukuttamalla niiden ahdistelijat. Varsinkin näissä Venäjän saamelaisten vedenhaltijoissa voi nähdä venäläistä vaikutusta, kuten edellä jo mainittiin miespuoliseksi esikuvaksi *vodjanoj* eli vetehinen, naispuoliseksi taas sopii *rusalka* (Holmberg 1915: 88–90). Tähän on myös verrattu vatjalaisten *järv-elajta* ja mordvalaisten *ved'eravta*, jotka saattoivat lähettää parantumattomia tauteja häiritsijäänsä (Harva 1942: 152).

Saamelaisten muinaisessa uskonnossa noidalla oli hyvin merkittävä asema jumalten ja henkien ja ihmisten välisen viestinnän välittäjänä, lisäksi hän toimitti uhreja. Noidalla oli apunaan useita haltijoita, jotka esiintyivät kalan, linnun tai käärmeen muodossa. Näitä eläimiä on Holmbergin mielestä syytä pitää sielueläiminä, joiksi noidan uskottiin ruumiista irtauduttuaan pukeutuvan. (Holmberg 1915: 94–95.) Saamelaisten noitiin voi hyvin verrata Siperian samojedien uskontoa. Toivo Lehtisalo kertoo samojedinoidan [= nenetsinoidan] pukeutuvan tarpeen mukaan henkimatkallaan mm. linnun, kalan tai käärmeen muotoon (Holmberg 1915: 96).

Aivan vastaavanlainen olento kuin *rusalka* löytyy idempäinkin, nimittäin mordvalaisilta. Heidän antropomorfisella pitkähiuksisella vedenemollaan *Ved'avalla* oli paljon erilaisia positiivisia tehtäviä, kuten synnyttäjien ja kalastajien suojelu, mutta se saattoi myös olla pahantahtoinen. Toisinaan se ilmestyi nuorena kauniina naisena, toisinaan kauheana vanhana akkana. Onpa vertailukohtana pidetty muiden kansojen vesikäärmeitäkin (Maskaev 1975: 187). Lasten eriarvoisuutta arkaaisessa yhteisössä kuvaa mainiosti seuraava kahtiajako: kun syntyi poika, sanottiin "*Ved'ava lahjoitti*"; kun syntyi tyttö, sanottiin "*Ved'ava heitti*". Vedenemo kykeni metamorfoosiin, ja se saattoi esiintyä suurena kalana ja kuljettaa pienempiä kaloja mukanaan järviin ja jokiin (Harva 1942: 148). Kerrotaanpa naishahmon osaavan kalojen kieltä, erityisesti valkeiden **särkien** (Devjatkina 2002: 59¹⁴). Toisinaan se liiteli pienenä

13. On syytä mainita, että tavallisen kampelan lisäksi alueella tavataan myös **pikkukampelaa** (*Phrynorombus norvegicus*).

14. Itse asiassa tämä taito mainitaan antropomorfisen *Vedeñ kirdi* 'veden pitäjä' -olenon esittelyssä, jonka Devjatkina selittää myytin mukaan ylimmän jumalan miniäksi.

lintuna loistavin siivin veden yllä. Joskus se saattoi myös houkutella kylpijiötä liian syvälle. Sen, joka onnistui pelastautumaan, oli uhrattava kolikoita, vehnää ruoaksi ja humalaa olutta varten, myös siipikarja ja naisen puvun osat kelpasivat. Joskus tarvittiin ihmishajakin, kuten kolmessa Heikki Paasosen tallentamassa laulussa vuodelta 1898 kerrotaan (MV I: 13–31). Lauluissa *Ved-ava* rankaisi joskus kalastajaa siitä, että tämä halusi pyytää Volgalla sammen – pyhän kalan, mikä ei käynyt päinsä, sillä maailmahan lepäsi kolmen sammen varassa (Petruhin 2003: 317–319). Mordvalaisissa saduissa sillä oli lapsia, jotka joskus joutuivat kalastajien verkkoihin. Jos kalastaja päästi lapsen vapaaksi, oli hänellä sinä päivänä hyvä kalaonni. Eeppisissä runoissa se taas oli sankarin vastustaja. *Ved-ava* oli samalla tavoin ambivalentti kuin vesikin, molemmat saattoivat hyödyttää ihmistä mutta myös hukuttaa hänet (Mokšin 2004: 116–119). Kaikilla vesipaikoilla oli oma emäntänsä, Volgalla *Rav-ava*, Suralla *Sur-ava*. Joidenkin esimerkkien nojalla Harva (1942: 149) päättelee, että kyse oli oikeastaan ellolistetusta vedestä. Tästä Mokšin (2004: 116) on eri mieltä.

Samanlaisia luonnonpaikkojen emoja näkevät myös udmurtit ja slaavilaiset kansat (Holmberg 1914a: 188). Marilaisetkin pitivät monia luonnonilmiöitä ellollisina ja palvoivat mm. *βüt-aβaa* 'vedenemoa' (Holmberg 1914b: 49). Vedenemolla oli perhe ja hänen lapsiinsa kuuluivat *teŋəz aβa* 'merenemo', *eŋer aβa* 'joenemo' ja *jer-aβa* 'järvenemo', ja hän on antanut ihmisille eläimiä, lintuja ja kaloja 77 lajia kutakin (Popov & Tanygin 2003: 33–40). Marilaisille oli myös toisinaan pahantahtoinen miespuolinen *βüt-ozä*, joka saattoi ottaa hevosen tai **hauen** hahmon ja jonka näkeminen tiesi ikävyöksiä näkijälleen tai tämän sukulaiselle (Tojdybekova 2007: 77–79). Marilaisten folkloressa esiintyy myös varsinainen vesipaholainen *βüt-ija*¹⁵ tai *βüt-osal*, jonka myöhäisyyttä todistaa Tojdybekovan (2007: 80) mukaan se, ettei sillä ole zoomorfisia piirteitä.

Volgan suomalais-ugrilaisten naapureina asuvat tšuvassit tuntevat perheellisen veden jumaluuden nimeltä *Šjv*, *Šu* tai *Šjv turri*. Hänelle uhrataan keväisin ”navallisia” ja ”nenällisiä” leivonnaisia ja kiisseliä. Häntä pyydetään estämään karjan uppoaminen veteen ja kuraan. (Salmin 2007: 464–465.) Tataareilla ja venäläisillä on myös samantapainen veden isäntä (Holmberg 1914a: 163–164). Pääasiassa vedessä asustaa myös pahantahtoinen henki, tšuvassiksi *Šujttan*, jonka kaltaisia tuntevat muut turkkilaiset kansat, venäläiset, marilaiset, udmurtit ja mordvalaiset. Nämä henget kykenevät metamorfoosiin. Kansa uskoo, että ne voivat ilmestyä ihmisen, kalan, koiran tai vuohen hahmossa. (Salmin 2007: 476–477.) Toisin paikoin mordvalaiset ovat nimittäneet pahoja vedenhaltijoita suoraan *šajtaneiksi* (Harva 1942: 152).

Näitä vedessä asuvia olentoja on mordvalaisessa kansanperinteessä useita, eikä niiden keskinäinen hierarkia ole selvä. Jossain määrin lienee kyse erilaisista alueellisista nimityksistä tai ajallisista kerrostumista.

15. Loppuosa on turkkilaisperäinen.

Komilaisten mytologiassa tärkeä hahmo on vedenhenki, joka tunnetaan monella nimellä: *vasa*, *vakul'* tai *kul'*¹⁶. Kaiketi kristinuskon omaksumisen myötä olento on muuttunut paholaiseksi. Komilaisten mielestä vesissä asustaa runsaasti erilaisia henkiä, joilla on oma hierarkiansa. *Vasa* ilmestyy usein kalastajille suurena *haukena*, joka uikin virran mukana eikä vastavirtaan kuten kalat yleensä. Tällainen suuri hauki välttää harppunoinnin, koska sen uskotaan voivan kääntää aseensa kohti keihästäjää. (Konakov 2003c & 2003f.) Višeralta ja Ylä-Petsoralta on 1900-luvun puolivälissä tallennettu balladiversioita tytöstä, joka joutui suuren hauen nielaisemaksi (Mikušev 1973: 208–214). *Tunnjirak*-niminen voimakas tietäjä saattoi kulkea veden pohjaa pitkin, ellei koskenut kaloihin. Itsekin se kykeni muuttumaan haueksi (Konakov 2003e). Samaten haukea vedenhaltijan ruumiillistumana pitävät udmurtit, obinugrilaiset, nenetsit sekä Sajaanin ja Altain kansat (Konakov 2003d). Toisaalta tämä komilaisten vetehinen saattoi olla kumpaa sukupuolta tahansa. Joidenkin kuvausten mukaan aikuisilla oli pitkät tummanvihreät hiukset, lapsilla vaaleanvihreät (Holmberg 1914a: 161–162). Naispuolisella vedenhengellä oli kalan pyrstö (Konakov 2003b). Vetehisille oli tapana tuoda lahjoja kalaonnen takia. Uhreiksi kävivät kaikenlaiset ruokatarpeet, kolikot ja jopa kankaanpalat, mutta ei kalapiirakka (Konakov 2003f). Komipermjakeille *Kul'* ilmestyy valtavana haukena, onpa Jegvan kylän luota Velva-joesta saatu saaliiksi valkohiuksinen hauki *Kulpijan* (Uljašev 2011: 257). Obinugrilaiset taas pitävät *Kul'ia* manalan herrana.

Komilaiset uskoivat *hauen* pään tuottavan onnea (Petruhin 2003: 184). Naiset eivät niitä saaneet syödä (Konakov 2003d). Muutenkin haukeen suhtauduttiin poikkeuksellisesti, suorastaan sakraalisesti. Sen ajateltiin ymmärtävän ihmisen puhetta. Udoralla ja Obilla uskottiin ensimmäisestä lyönnistä hauen päästävän pienen äänen ja kutsuvan siten muita kaloja, joten kalastus olisi tuottoisaa. Pyydettyjä kaloja kohdeltiin kunnioittavasti eikä niitä annettu koirille tai lasten käsiin. Permjakit jopa uskoivat ensimmäisten ihmisten syntyneen rannalle jääneestä kalan kudusta. Pečoran komilaiset järjestivät koko kalastajaryhmälle juhlan saatuaan ensimmäisen ison kalan. Ylä-Vyčegdalla *lohta* kutsuttiin vain yleisnimellä *čeri* 'kala'. (Konakov 2003a.)

Myös udmurtit ja permjakit jakoivat uskomuksen suuresta *hauesta* kaikkien kalojen herrana, samoin venäläiset, obinugrilaiset, nenetsit, Sajaanin-Altain turkkilaiset kansat ja monet muutkin kansat (Konakov 2003f). Udmurtit uskoivat tällaisen hauen nukkuvan pää päinvastaiseen suuntaan kuin yleensä. Udmurttien vesistöissä eli *vumurtteja*, eräänlaisia vesi-ihmisiä, jotka voivat joskus ottaa hauen hahmon. Nämä olennot olivat enimmäkseen

16. Tätä olentoa merkitsevä sana on etymologisesti yhdistetty suomen *Koljoon*. ”...tässä on ikivanha suomalais-ugrilaisen haltiaolennon nimi, haltiaolennon, jonka palvonta silmännähtävästi on asetettava vainajainpalvonnalla yhteyteen” (Karjalainen 1918: 346, 358). Monet aiemmat tutkijat ovat pitäneet *kul'ia* virheellisesti vesihitteenä, mikä se ei Karjalaisen (1918: 355) mukaan kuitenkaan ole vaan huomattavampia sairaushaltijoita.

pahantahtoisia, ne saattoivat mm. hukuttaa ihmisen tai lähettää sairauksia (Petruhin 2003: 238). Tällaisella naispuolisella *vumurt kjšnolla* oli pitkät tummat hiukset (Holmberg 1914a: 159). Jotkin havainnot kertovat, että niillä oli yksi silmä takaraivossaan ja että ne pudottelivat sormiaan rannoille. Niiltä löytyviä pitkiä kiviä kutsutaan *vumurtin* sormiksi. Ne saattoivat antaa taloudellista menestystä, mikä rinnastaa ne virolaisten *krattiin*, *puukiin* ja suomalaisten *paraan* (Lintrop 2004: 9, 17). Yleensä vedenhaltijat olivat aktiivisempia kesällä, mutta *vumurtit* tulivat joulunaikaan pois vedestä saunoihin asumaan, mikä on Harvan (1933: 268) mukaan aito venäläinen piirre.

Luontouskoisilla hanteilla oli melko hierarkkinen käsitys luonnon jumalista, haltijoista ja hengistä. Yleisluontoinen *Vedenhaltija* tunnettiin lukuisilla nimillä kaikkialla obinugrialaisten asuinalueilla ja hänen asemansa on tärkeämpi kuin *Metsänhaltijan*. Hänen päätehtävänsä oli antaa veden riistaa. Paitsi suoda onnea tai onnettomuutta vesillä liikkujille *Vedenhaltija* saattoi lähettää tautejakin. Mahtava alueellinen haltija oli *As-iki* 'Obin-ukko', joka vielä runsaat sata vuotta sitten nautti laajaa kunnioitusta etenkin pohjois- ja etelähantien keskuudessa. Mitä kauemmaksi Pohjoisesta jäämerestä nousevien kalojen kutualueista tultiin, sitä vähäisempi oli hänen merkityksensä. Hänestä kertova satu on tallennettu vuonna 1993 Ljamin-joelta. Siinä *As-iki* tekee kalat ja lähettää niitä kalastajien verkkoihin ja päättää samalla, montako kalaa kuhunkin jokeen päätyy (Barkalaja 1999: 69). Perinteisesti *As-ikille* uhrattiin kevään ensimmäistä nousukalaa *nelmaa*. Sekä Irtyšillä että Obilla oli häntä varten uhripappeja ja temppeleitä, joissa hän asui vuorotellen kolme vuotta kerrallaan, mutta Surgutissa sanottiinkin hänen asuvan vedessä. Jossain määrin kristinuskon vaikutuksesta tätä haltijaa oli alettu pitää apostoli Pietarina. (Karjalainen 1918: 260–262.)

Hanteilla on paljon erilaisia suojelijahenkiä, usein lintuja, mutta joskus myös kaloja, kuten Kunovat-joella Rusmilenkön perheen *Hauki-joen mies*, joka kuvataan *haueksi* (Siikala & Ulyashev 2011: 73–74). Mansilaisen Ščekur'jan kylän suojelijakin on hauki (Uljašev 2011: 258). Hantit ovat edelleenkin hyvin perillä sukujuuristaan monta sukupolvea taaksepäin samoin kuin alueiden ja sukujen suojelijahengistä. Maisema on täynnä pyhiä paikkoja, jotka sijaitsevat yleensä metsissä sekä Obin ja sen sivujokien varsilla. Henkiä nähdään muuallakin kuin pyhillä paikoilla, ja ne hallitsevat kaloja ja riistaeläimiä, aiheuttavat onnettomuuksia ja sairauksia ynnä vaikuttavat elinkeinoihin. Toisaalta esi-isien henkien ruokkiminen takaa menestyksekkään elämän (Siikala & Ulyashev 2011: 196). Hengille ei kuitenkaan tarjota *madetta*, koska se on pahan manalan hengen luoma (Lapina 1998: 70).

Hanteilla oli joskus kaukaisessa myyttisessä menneisyydessä siivellinen hirviökala *made*, joka saattoi liikkua sekä maalla, vedessä että taivaalla. Se hyökkäili poronhoitajien kimppuun ja saattoi haukata mukaan myös porot ja nartankin, ja kerrotaanpa sen käyneen erään papinkin kimppuun. Seitsemän kaupungin vanhimmat rukoilivat taivaallisia ja maanalaisia jumalia

puuttumaan asiaan ja rankaisemaan hirviötä. Rangaistukseksi siltä revittiin siivet pois. Niinpä siitä tuli tavallinen, kalastajia vaaniva kala. Tästä syystä mateen ruodot muistuttavat nartan osia. Ilmeisesti tällainen petokala on ollut tunnettu laajemmin pohjoisessa Euraasiassa, sillä Karjalan kalliopiirroksissa Pirun viereen on kuvattu jättiläismäinen made. (Petruhin 2003: 348–349.) Permiläisetkin tuntevat mateena liikkuvan vesihirviön (Uljašev 2011: 255).

Unkarilaisten perinteessä on vedessä asuvia olentoja vähemmän kuin heidän suku- tai naapurikansoillaan. Laajalle levinneen käsityksen mukaan heillä on ihmisenkaltainen vedenhaltija *vízi-ember* 'vesi-ihminen'. Sen uskotaan eroavan ihmisistä siinä, että sillä on suussaan kalan hampaat. Se käyttää ravinnokseen itse pyytämiään kaloja eikä ihmisen syöntikään ole sille vierasta. Koska sitä pidettiin pahantahtoisena, käytettiin siitä myös nimeä *vízi-manó* 'vesipaholainen'. Tizsan seuduilta on dokumentoitu useita vesipaholaisia, mustia, kalanpyrstöisiä "kuolleita miehiä". Eteläisten slaavien naapuruudesta tunnetaan suloisesti laulava arka hahmo, puoliksi nainen, puoliksi kala. Näitä merenneitoja tai seireenejä löytyy mm. kirkkotaiteesta 1500-luvulta alkaen. (Holmberg 1913: 257–258; Dömötör 1982: 105–107.)

Eteläiset selkupit tunsivat myös vedessä elävän hirmuisen olennon, jolla oli kaksi mahdollista olomuotoa. Se oli joko suuri ja kauhea **hauki** tai maan alla asuva sarvipäinen peto, joka pystyi sortamaan rannat. Se saattoi kumota veneen miehistöineen suurena aaltona. Sen näkeminen tiesi epäonnea, kuten nälänhätää, joukkokuolemaa tai sotaa (Tučkova 2010). Pohjoisten selkupprien vastaavasta pedosta kerrotaan, että se kaivoi maata syödäkseen sitä. Joidenkin myyttien mukaan se vartioi kuolleiden maata lähellä alisen maailman porttia (Kuznecova 2010a).

Selkupit pitivät **haukea** pyhänä kalana samoin kuin **madetta**, eikä niitä siksi saanut syödä. Heidän šamaaninsa muuttui usein mateeksi tai haueksi. Eräässä tarinassa jokin toinen olento jahtasi avantoon sukeltanutta pieneksi haueksi muuttunutta šamaania mateen hahmossa (Kuznecova 2010b; 2010c). Myös evenkišamaanilla oli apunaan kaksipäinen haukihenki, joka kuljetti potilaalta anastamansa sielun tuonpuoleiseen (Siikala 1992: 191). Vienan-karjalaisissa loitsuissa rautainen made kuului kotkan, koiran, korpin ja hevosen ohella tietäjän apueläinten joukkoon (Siikala 1992: 103). Saamelaisen noidan apuhenkkiä taas olivat lintu, kala – tavallisesti hauki – käärme ja peto-eläimet. Noitarumpuihin piirrettiin käärmeenhahmoinen eläin, eräänlainen noitakala *guormes-guolle* (Siikala 1992: 203, 292). Suomalaisessa tietäjän apuhenkiperinteessä kala oli Tuonelan hauki tai Rutjan kosken rautainen matikka, ja ne kuuluivat tuonpuoleiseen (Siikala 1992: 198–199).

Eräässä pohjoisten selkupprien tarinassa **ahven** ja suokukko auttavat šamaania patoamaan joen ja aiheuttamaan tulvan, joka surmaa [jostakin tässä yhteydessä mainitsemattomasta syystä] šamaania ampuneet ihmiset (Kuznecova 2010d).

Volgalaisten kaloihin, kalanpyydyksiin ja veneisiin liittyviä arvoituksia

Mordvalaisten arvoituksia

Sisä-Venäjän kansat ovat jo hyvin kauan olleet maanviljelijöitä, ja muiden elinkeinojen merkitys on heille vähäisempi. Vaikka ersäläisten (= E) ja mokšalaisten (= M) kansanperinnettä on tallennettu runsaasti, ei tämän otsikon aihepiiriin kuuluvia arvoituksia löytynyt kuin kourallinen. Mordvalaiset arvuuttavat kaloja monella eri tavalla, kuten seuraavista esimerkeistä näkyy (UPTMN 4:2 juoksevat numerot). Ainakaan tässä Venäjällä julkaistussa kokoelmassa ei ole sen tarkemmin eri kalalajeihin liittyviä arvoituksia, mikä sopii hyvin yleiseen kuvaan.

M *Ved'sa ujendičt' seňam petkəlt'.* (373)

Vedessä uiskentelee sinisiä petkeleitä.

E *Ved'se seň petkəlt'.* (1268)

Vedessä on sinisiä petkeleitä.

M *Pačanza ul'ičt' – af'lijəvi, pilgənza aš – af'satəvi.* (374)

Sillä on siivet – se ei voi lentää, sillä ei ole jalkoja – sitä ei voi saada kiinni.

M *Pilgftəma mol'i, kindige af'satəvi.* (375)

Jalatonna kulkee, kukaan ei saa kiinni.

M *Modat' lanğa af'jakaj, meňəli af'vanəndi.* (377)

Maata pitkin ei kulje, taivaaseen ei katso.

E *Ved'se ašoza, ked'se nolaža.* (1269)

Vedessä vaaleahko, kädessä liukas.

Niiden joukosta löytyy yksi harvinaisuus, kalastamiseen liittyvä:

M *Ved's suvaj škamonza, liši tosta jalga marta. – Ul'məš.* (879)

Veteen yksin menee, sieltä ystävän kanssa nousee. – Onki.

Sen sijaan veneisiin (E *venčeš*, M *venčš*) liittyy useampia arvoituksia.

E *Moň ul'i alašam, kuťmeřenze lanğso jaki.* (1383)

M *Moň ul'i alašazə, koporənc lanğsa jakaj.* (694)

Minulla on hevonen, kulkee selällään.

E *Moľan, moľan – sled araš, keľan, keľan – veľ araš.* (1381)

Kuljen, kuljen – jälkeä ei ole, leikkaan, leikkaan – verta ei ole.

Omaksi ryhmäkseen mordvalaiset tutkijat erottelevat vielä kysymysmuotoiset arvoitukset.

M *Kiň verəc šad'a kel'mə? – Kalt'.* (1652)

E *Kiň veřeze šeľ kel'me? – Kaloňt'.* (1652)

Kenen veri on kylmempi / kaikkein kylmin? – Kalan.

Marilaisten arvoituksia

Marilaisten arvoitukset edustavat pääasiassa maanviljelykseen liittyvää kulttuuria. Mariksi arvoitus on *tušto*, ja siitä saadaan ilman johdinta verbi *tuštem* 'esittää arvoitus'. Sana on vailla hyvää etymologiaa ja sille löytyy vastine vain udmurtista (Saarinen 1991: 28). Arvoitusten esittäminen aloitetaan sanomalla: *tuštəm tušten, paləza* 'arvuutan arvoituksen, arvatkaa (oik. tietäkää)' (Kitikov 1973: 39). Perinteisesti niitä kerrottiin etenkin talvi-iltaisain jouluun ajoittuvan *šorək-jol*-juhlan aikoihin ja laskiaisena. Sittenmin tätä suosittua perinteen lajia on käytetty pedagogisena keinona myös äidinkielen oppikirjoissa. Lehti-artikkeleista voidaan lukea, että ilmeisesti 1960-luvun lopulta alkaen marilaisissa kouluissa vietettiin erityisiä arvoitusiltoja. (Kitikov 1973: 38–39, 41.)

Kalastus ei näyttäne löytämäni arvoitusten määrän perusteella olleen kylissä erityisen merkittävä ravinnon lähde. Tämä voi tietysti olla vain perinteenlajiin liittyvä harha. Käsiini osui juuri marilaisia enteitä sisältävä kirja, jossa mainitaan useita kalalajeja. Toisaalta vainajaan liittyvissä tavoissa on kalaruoilla ollut keskeinen asema. Lisäksi marilaisissa kansanlauluissa kalalla on tutkijoiden mielestä ollut onnellisen elämän merkitys (Gluhov & Gluhova 2012: 91¹⁷).

Sirkka Saarinen (1991) on tehnyt väitöskirjansa marilaisten arvoitusten kieliopillisista erikoispiirteistä. Suurinta ryhmää arvoitusten tarkoitteista edustavat hänen käyttämässään aineistossa eläimiä tarkoittavat kuten tällainen pitkä kaloja koskeva:

Šulďərem ulo – om čənešte, jolem ulo – om košt, mlande ümbač om košt, küškö om küzö, šüďər šaməčəm om šotlo, jəŋ šaməčəm om pale. – Kol. (Saarinen 1991: 103¹⁸, s. 69)

Minulla on siivet (mutta) en lennä, minulla on jalat (mutta) en kulje, en kulje maan päällä, en kiipeä ylös, tähtiä en laske, ihmisiä en tunne. – Kala.

Šulďəran – ok čənešte, jolžo uke – pokten ok šu. – Kol. (Kitikov 1973: 66)

Siivellinen (mutta) ei lennä, jalaton (mutta) kiinni ei saa. – Kala.

Samanlaisia kalan siivettömyyteen ja jalattomuuteen liittyviä arvoituksia löytyy Kitikovin (1973: 66) mukaan myös ainakin karjalaisilta, mordvalaisilta ja komilaisilta.

Surtəšt müyərat, ješəšt šəpak. – βüt ten kol. (Saarinen 1991: 143, s. 83)

Talo meluaa, perhe on hiljaa. – Vesi ja kalat.

Toisaalta kala voi olla myös osana arvoitusta, muttei vastauksena:

17. Tästä viitteestä kiitän arvioitsijaani.

18. Tämä on väitöskirjassa juokseva numero.

Pu ola ümbalne šun ola, šun ola ümbalne čuyun ola, čuyun ola ümbalne luđâmo kol šoleš. – Komaka olmo, komaka, salma, melna.

(Saarinen 1991: 15, s. 38)

Puukaupungin päällä savikaupunki, savikaupungin päällä rautakaupunki, rautakaupungin päällä kiehuu luuton kala. – Uuninsija, uuni, paistinpannu, ohukainen.

Itse kalanpyydysistä löytyy vain vähän aineistoa.

Šarenge pörtem jâr törzan. – [Meŕoza.] (Kitikov 1973: 75)

Pajuisessa talossani on ikkunoita joka puolella. – Merta.

Veneisiin liittyvät seuraavat:

Kajem, kâša ok koj. – Puš ten kajme. (Saarinen 1991: 73, s. 58)

Kuljen, (mutta) jäljet eivät näy. – Veneellä kulkeminen.

Kiddâme joldâmo müškâr dene iješ. – Puš. (Kitikov 1973: 66)

Kädetön, jalaton vatsallaan ui. – Vene.

Obinugrilaisten kaloihin, kalanpyydysiin ja veneisiin liittyviä arvoituksia

Jokainen hantilainen arvoitus alkaa kysymyksellä, joka jo virittää kuulijan tiettyyn tunnelmaan. Kazymilla aloitus kuuluu *Amamötsëm!*¹⁹ tai *Mońšuptem!*²⁰ ja Surgutilla *MuĽkemo!* '[Huomio!] Nyt esitän arvoituksen!'. Arvoituksia arvuutetaan iltaisin sekä lasten että vieraiden seurassa.

Mansit aloittavat arvuuttelun hyvin samalla tavoin: Sosvalla *Am ämsüm-öv!* ja Ylä-Kondalla *Ōamalšekem-ōa!* 'Minun arvoitukseni-hei!', Ylä-Lozvalla *Am ämäsämä!* ja Keski-Lozvalla *Am ämäslem!* 'Minun arvoitukseni!'. Sen jälkeen esitetään arvoitus ja kysytään aina sama kysymys: *Taj mänər? Hańšēln!* 'Mikä se on! Arvatkaa [se]!'. Mansien arvoituksista on Ingrid Schellbach tehnyt väitöskirjansa vuonna 1959. Hänen aineistonsa on kyllä laaja, mutta itse kieli ei näy tutkimuksessa lainkaan, hän käsittelee pelkkiä saksannoksia. Häneltä on peräisin muutama esimerkki.

Yleisesti voi todeta, että obinugrilaisten arvoituksien esittämisellä on sekä kasvatuksellinen että viihdyttävä tehtävä. Monia luonnonilmiöitä tai eläimiä ei tabusyistä mainita suoraan, vaan niihin viitataan eufemismeilla. Erittäin runsaslukuisia ovat työvälineisiin ja elinkeinoihin liittyvät arvoitukset. Nykyään ne ovat pitkälti historiallisia jäänteitä, sillä niiden sanasto on nuorelle sukupolvelle jo varsin tuntematonta (Solovar 2017). Eri kalalajeihin liittyviä arvoituksia on obinugrilaissilla kosolti, mikä heijastaa hyvin kalastuksen tärkeää asemaa ja

19. Oikeastaan 'Minun arvoitukseni!', *amamötsi* 'arvoitus'.

20. *mońšuptötij* 'arvata arvoitus' < *mońštij* tai *mońši* 'kertoa satuja' < *mońs* 'satu, myytti'.

samalla kalojen merkitystä paikallisten ruokataloudelle. Runsaat 100 vuotta sitten Kazymmin hantit kalastivat perhettä kohti **peledsiikoja** 10–20 puutaa²¹ ja **ahvenia** jopa 5 puutaa. Vahin yläjuoksulla taas yksi perhe tarvitsi kalaa keskimäärin 640 kg, keskijuoksulla n. 1000 kg ja alajuoksulla yli 2400 kg (Fedorova 2000: 48).

Kalanpyydyksiä on obinugrilaisilla ollut hyvin runsaasti, mikä heijastuu myös sanastossa. Olivatko ne yhden perheen omia vai koko kylän yhteisiä, vaihteli suuresti. Salym-joella yksityisiä pyydyksiä oli vähän, kun taas Jukondalla yhdellä perheellä saattoi olla jopa 75 mertaa. Taigan eteläisillä alueilla käytettiin pienempiä nuottia kuin pohjoisilla ja jokien yläjuoksulla niitä oli vähemmän kuin alajuoksulla. Obilla ja Irtyšillä vedettiin 150–200 metrisiä nuottia, niiden sivujoilla 100 metrisiä. (Fedorova 2000: 32, 36–37, 48.)

Hantien arvoituksia

Jalaton ja kädetön siipensä laskenut eläin siivillään ei lennä. Seuraa yö, seuraa päivä – kiinni et saa. – Kala. (HZ 104²²)

Päällinen vene vettä pitkin menee – päätön vene rantaa pitkin. – Sampi ja nelma. (HZ 100)

Veden alla ruosteinen rinkelivehnänen. – Made. (HZ 101, Solovar 2017: 322)

Obin keskellä kivinen nuija. – Sampi. (HZ 103).

Kolmikulmainen merkitty keppi. – Sampi. (Solovar 2017: 322)

Sataruotoinen vedenhaltijan poika. – Kiiski. (Solovar 2017: 322)

Veden alla koliseva talo. – Pajumerta. (HZ 105)

Ensin kasvoi poika, sitten syntyi isä. – Merta, jossa on sisäosa. (HZ s. 6)

Veden alla 100 silmää. – Verkko. (HZ 106, Solovar 2017: 323)

Veden alla julma linna / lukko. – Verkko, nuotta tai merta. (HZ 107)

Kiviset jalat, puinen pää, kuollut kiskoo, elävä syö. – Nuotta. (HZ s. 6)

Rannalla sarvipuoli. – Kalanpyydys. (HZ s. 6)

Yksi menee, tie jää. – Vene. (HZ 188)

Mansien arvoituksia

Kädetön eläin, jalaton eläin, mutta ei sitä kiinni saa. – Kala. (ZM 149)

Punaisessa verkatakissa kulkee veden alla seitsemän sylen syvyydessä. – Taimen²³. (ZM 8)

21. Puuta = 16,38 kg.

22. Arvoituksen numero.

23. Tämä itämerensuomalainen lainasana on monessa kielessä siirtynyt tarkoittamaan toista kalalajia. Arvoituksen taimen onkin suomeksi Siperian jokilohi (*Hucho taimen*). Suomalainen taimen on aivan eri kala, latinaksi *Salmo trutta*.

Veden alla pohjassa – karhea otus. – Kiiski. (ZM 143)

Seitsemässä järvestä keskellä puinen rasvalamppu huojuu, keinuu. – Muksunsiika ui järven²⁴ keskellä. (ZM 146)

Viiden (tai neljän) sylen syvyydessä veden alla istuu nainen punainen huivi päässään. – Ahven elää syvässä vedessä. (ZM 147 & 148)

Veden alla pohjassa kynnellinen leipä. – Ruutana. (ZM 150)

Veden alla pohjassa rautaiset tikkaat. – Hauki. (ZM 151)

Yksijalkaisen porohirvaan alla veden alla seisoo ontto astia. – Se on padossa joen puolivälissä oleva merta. (ZM 271)

Hirviö veden alla. – Merta. (ZM 272)

Obin rannalla väärä koivu. – Obin merta. (ZM 273)

Harmaapartainen mies seisoo järven rannalla. – Järven rannalla seisova merta. (ZM 274)

Veden alla pohjassa seisoo ontto astia / mätkiiksi. – Merta. (ZM 275–276)

Yksijalkainen porohirvas juoksee pitkin suvantoa. – Pato joen puolivälissä. (ZM 277)

Kaksi seulaa veden seulomiseen. – Kalapato rimoista on hevosenjouhiseula, kalapato (seipäistä) on niiniseula. (Schellbach 1959: 61)

Sosvalla ja Obilla ei rakenneta patoa koko uoman poikki. Joet ovat hyvin syviä, eivätkä seipäät ulotu pohjaan asti. Padon seipäät törröttävät jään päällä joen puoleen väliin asti. Patoa ja joen puoliuomaa kutsutaan arvoituksessa yksijalkaiseksi porohirvaaksi.

Vedenalainen suoli. – Padossa vedenalainen suoli. (ZM 281)

Rakennettaessa patoa veden pohjalle virtausta vasten tolppia vahvistetaan oljilla, oksilla, juurilla, jotta vesi ei veisi rakennelmaa mukanaan.

Veden alla seitsemän / 30 silmää. – Nuotta / kalaverkko. (ZM 282, 283, 286)

Yläpuoli – metsä, alapuoli – kivi. – Nuotta. (ZM 285)

Siro saukko / mies kulkee seitsemän joen yläjuoksulla. – Vene. (ZM 287, 314, 315)

Kun kalat ja kalastus ovat kuulijoille hyvin tuttuja, voidaan niiden laukaisemien mielle yhtymien avulla arvuuttaaakin jotain aivan muuta.

24. Tässä on käytetty hieman erikoisempaa maastotermiä mansiksi *tuur*, venäjäksi *sor* 'tulvajärvi'. Keväisin lumien sulaessa joet ovat valtavan leveitä, aivan järvimäisiä.

Hauki liikuttaa pyrstöönsä sinne tänne, taakse muodostuu harju. – Heinänteko. (Schellbach 1959: 27)

Sen kala on ruodoton, sen vesi on kallista, sen molemmat sivut ovat rautaa. – Kattilanpohjalla paistettava ohukainen. (Schellbach 1959: 55)

Tämän Schellbach selittää venäläiseksi käänöslainaksi, joka on edelleen mansista lainattu komiin. Kallis vesi on nimittäin kalasta valuva rasva.

Synkän, sankan metsän kulmassa seisoo puukuppi sterlettejä ja nelmoja. – Lastukasa. (Schellbach 1959: 27)

Suuren, aution metsän kulmassa seisoo kulhollinen pieniä sterlettejä. – Kaatuneen puun sälot. (Schellbach 1959: 27)

Lähteet

- Barkalaja, Anzori. 1999. On the Sacrificial Rituals of the Pim River Khanties: Part two. *Pro Ethnologia 8, Arctic Studies 3*. 57–72. Tartu.
- Castrén, M. A. 2016. *Luentoja suomalaisesta mytologiasta*. Suomentanut ja toimittanut Joonas Ahola (Tietolipas 252). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Devjatkina 2002 = Девяткина, Татьяна. 2002. *Мокшэрзянь мифологиясь* (Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskuse üllitised 2). Tartu.
- Dömötör, Tekla. 1982. *Hungarian Folk Beliefs*. Bloomington: Indiana University Press.
- EUM 1 = Konakov, N. D. & Il'ina, I. V. & Limerov, P. F. & Ulyashev, O. I. & Shabaev, Yu. P. & Sharapov V. È. & Vlasov A. N. 2003. *Komi mythology*. Toim. Vladimir Napolskikh & Anna-Leena Siikala & Mihaly Hoppál (Encyclopedia of Uralic Mythologies 1). Budapest – Helsinki: Akademiai Kiadó – Finnish Literature Society.
- EUM 2 = Kulemzin, Vladislav M. & Lukina, Nadezhda V. & Moldanov, Timofeï A. & Moldanova, Tat'yana A. 2006. *Khanty mythology*. Toim. Vladimir Napolskikh & Anna-Leena Siikala & Mihaly Hoppál (Encyclopedia of Uralic Mythologies 2). Budapest – Helsinki: Akademiai Kiadó – Finnish Literature Society.
- EUM 4 = Tuckova, Natalya A. & Kuznetsova, Ariadna I. & Kazakevich, Olga A. & Kim-Malony, Aleksandra A. & Glushkov, Sergei V. & Baïdak, Aleksandra V. 2010. *Selkup mythology*. Toim. Vladimir Napolskikh & Anna-Leena Siikala & Mihaly Hoppál (Encyclopedia of Uralic Mythologies 4). Budapest – Helsinki: Akademiai Kiadó – Finnish Literature Society.
- Fedorova 2000 = Федорова, Е. Г. 2000. *Рыболовы и охотники бассейна Оби: Проблемы формирования культуры хантов и манси*. Санкт-Петербург: Европейский дом.

- Golovněv 1995 = Головнѐв, А. В. 1995. *Говорящие культуры: Традиции самодийцев и угров*. Екатеринбург: УрО РАН.
- Gluhov & Gluhova 2012 = Глухов, В. А. & Глухова, Н. Н. 2012. *Системы символов песен финно-угров Урало-Поволжья*. Москва: Спецкнига.
- Harva, Uno. 1933. *Altain suvun uskonto*. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Harva, Uno. 1942. *Mordvalaisten muinaisusko*. Porvoo: WSOY.
- Hiimäe, Mall. 2021. *Väike kalaraamat rahvapärimumest*. Tartu: ЕКМ Teaduskirjastus.
- Holmberg, Uno. 1913. *Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXII). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Holmberg, Uno. 1914a. *Permalaisten uskonto* (Suomensuvun uskonnot IV). Porvoo: WSOY.
- Holmberg, Uno. 1914b. *Tsheremissien uskonto* (Suomensuvun uskonnot V). Porvoo: WSOY.
- Holmberg, Uno. 1915. *Lappalaisten uskonto* (Suomensuvun uskonnot II). Porvoo: WSOY.
- HZ = Нѐмысова, Е. А. & Каюкова, Л. Н. 2007. *Хантыйские загадки (казымский и сургутский диалекты)*. Ханты-Мансийск: Полиграфист.
- Itkonen, T. I. 1946. *Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXVII). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, T. I. 1948. *Suomen lappalaiset II*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Jankó, János / Janko, Johann. 1900. *Herkunft der magyarischen Fischerei = A magyar halászat eredete I–II* (Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy, Bd 1–2). Budapest – Leipzig.
- Karjalainen, K. F. 1918. *Jugralaisten uskonto* (Suomensuvun uskonnot III). Porvoo: WSOY.
- Kaski, Liisa. 2019. *Myyttiset eläimet: Tarua ja totta eläinten mahdista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kitikov 1973 = Китиков, А. Е. 1973. *Марийские народные загадки = Марий калык тушто-влак*. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство = Книгам лукшо марий издательство.
- Konakov, Nikolai. 2003a. *ćeri*. *EUM* 1. 98–99.
- Konakov, Nikolai. 2003b. *ćeri beža njv*. *EUM* 1. 99.
- Konakov, Nikolai. 2003c. *Kul'*. *EUM* 1. 190–191.
- Konakov, Nikolai. 2003d. *šir I ew. – 'pike'*. *EUM* 1. 295–296.
- Konakov, Nikolai. 2003e. *Tunnirak*. *EUM* 1. 315–316.
- Konakov, Nikolai. 2003f. *vasa*. *EUM* 1. 326–329.
- Kulemzin, Vladislav & Lukina, Nadezhda V. & Moldanov, Timofei A. & Moldanova, Tat'ana A. 2006. The traditional Khanty world view. *EUM* 2. 39–70.
- Kuusi, Matti. 1976. Kaloista vanhin. *Veden viljaa (Kalevalaseuran vuosikirja 56)*. 306–327.
- Kuznecova, A. I. 2010a. *košar – "mammoth (mythic monster)"* (N). *EUM* 4. 141–142.

- Kuznecova, A. I. 2010b. *núñj* – ”burbot” (N). *EUM* 4. 177.
- Kuznecova, A. I. 2010c. *pičca* – ”pike” (N). *EUM* 4. 190.
- Kuznecova, A. I. 2010d. *qōsa* – ”perch” (N). *EUM* 4. 220.
- Lapina 1998 = Лапина, М. А. 1998. *Этика и этикет хантов*. Томск: Изд-во Томского ун-та.
- Lehtinen, Ildikó. 2000. ”Älä riisu malitsaa”: Mansilainen (vogulilainen) kylä esineiden valossa. *Suomen Museo* 106. 61–85.
- Lintrop, Aado. 2004. On the Udmurt water spirit and the formation of the concept ‘holy’ among Permian peoples. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 26. 7–26. <<http://www.folklore.ee/folklore/vol26/lintrop.pdf>>
- Loorits, Oskar. 1953. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* II (2) (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning 18:2:2). Uppsala – Köpenhamn: Lundequist – Munksgaard.
- Manninen, Ilmari. 1934. Kalastus. Teoksessa *Suomen suku* III, 47–72. Helsinki: Otava.
- Maskaev 1975 = Маскаев, А. И. 1975. Эпическая поэзия мордвы. Teoksessa *Мордовское народное устно-поэтическое творчество; фу 1975; Очерки*, 167–270. Саранск: Морд. кн. изд-во.
- Mokšin 2004 = Мокшин, Н. Ф. 2004. *Мифология мордвы: Этнографический справочник*. Саранск: Морд. кн. изд-во.
- MV I = Paasonen, H & Ravila, P. 1938. *Mordwinische Volksdichtung I* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXVII). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- NÄKM = Setälä, E. N. & Kala, J. H. 1951. *Näytteitä äänis- ja keskivepsän murteista*. Julkaissut ja suomentanut E. A. Tunkelo apunaan Reino Peltola (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 100). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Oskal, Nils. 1999. On nature and reindeer luck. *Rangifer* 20(2–3). 175–180.
- Petruhin 2003 = Петрухин, В. Я. 2003. *Мифы финно-угров*. Москва: Астрель АСТ Транзиткнига.
- Piezonka, Henny & al. 2023. The world’s oldest-known promontory fort: Amnya and the acceleration of hunter-gatherer diversity in Siberia 8000 years ago. *Antiquity* 97(396). 1381–1401. <<https://doi.org/10.15184/aqu.2023.164>>
- Porov & Tanygin 2003 = Попов, Н. С. & Таныгин, А. И. 2003. *Юмын йўла*. Йошкар-Ола: Марий Эл Республикын тўвыра да калык кокласе кыл шотышто министерство, Республикысе рўдер.
- Saarinen, Sirkka. 1991. *Marilaisen arvoituksen kielioppi* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 210). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Salmin 2007 = Салмин, А. К. 2007. *Система религии чувашей*. Санкт-Петербург: Наука.
- Schellbach, Ingrid. 1959. *Das wogulische Rätsel* (Ural-altaische Bibliothek VIII). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Siikala, Anna-Leena. 2013. *Itämerensuomalaisten mytologia* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1388). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Siikala, Anna-Leena. 2019 [1992]. *Suomalainen šamanismi* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 565). 5. p. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siikala, Anna-Leena & Ulyashev, Oleg. 2011. *Hidden Rituals and Public Performances: Traditions and Belonging among the Post-Soviet Khanty, Komi and Udmurts* (Studia Fennica Folkloristica 19). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sirelius, U. T. 1906a. *Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern: Eine vergleichende ethnographische Untersuchung* (Kansatieteellisiä julkaisuja III). Helsingfors: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sirelius, U. T. 1906b. Kappale suomensukuisten kansain kalastushistoriaa. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* XXIII. 1–33.
- Sirelius, U. T. 1906–1908. *Suomalaisten kalastus I–III* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 116, Kansatieteellisiä tutkimuksia 1). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SK = Yrjölä, Sakke & Lehtonen, Hannu & Nyberg, Kari. 2021. *Suomen kalat*. Helsinki: Nemo – Otava.
- Solovar 2017 = Соловар, В. Н. 2017. Хантыйская загадка. Teoksessa Буркин, А. А. & Соловар, В. Н. 2017, *Исследования по этнографии и фольклору народов Северо-Западной Сибири*, 321–325. 2., täyd. p. Тюмень: Департамент образования и молодёжной политики ХМАО – Югры БУ «Обско-угорский институт прикладных исследований и разработок».
- Solovar, Gatčenko & Tarlin 2010 = Соловар, В. Н & Гатченко, В. Д. & Тарлин, П. Т. 2010. *Промысловая лексика хантыйского языка*. Ханты-Мансийск: ИИС ЮГУ.
- Tojdybekova 2007 = Тойдыбекова, Л. С. 2007. *Марийская мифология*. Йошкар-Ола.
- Tučkova, N. A. 2010. koža – ”mammoth (huge imaginary beast)” (S). *EUM* 4. 142.
- Uljašev 2011 = Уляшев, О. И. 2011. *Хроматизм в фольклоре и мифологических представлениях пермских и обскоугорских народов*. Екатеринбург: УрО РАН Коми Научный центр, ИЯЛиИ.
- UPTMN 4:2 = Кавтаськин, Л. С. & Самородов, К. Т. & Евсеев, В. Я. 1968. *Устно-поэтическое творчество мордовского народа в восьми томах 4:2*. Мордовские загадки. Саранск: НИИЯЛиЭ Мордовской АССР.
- Vladykina 1998 = Владыкина, Т. Г. 1998. *Удмуртский фольклор: Проблемы жанровой эволюции и систематики*. Ижевск: УрО РАН, Удмуртский ИИЛиЯ.
- Vinokurova 2006 = Винокурова, И. Ю. 2006. *Животные в традиционном мировоззрении вепсов (опыт реконструкции)*. Петрозаводск: Издательство ПетрГУ.
- ZM = Слинкина, Т. Д. 2002. *Загадки мансийские (вогульские) = Мånьси (вогул) мånхум åмсит*. Ханты-Мансийск: ГУИПП «Полиграфист».

Liite 1: Virolaisessa kansanperinteessä esiintyvät kalalajit¹

Viroksi	Suomeksi	Latinaksi	Englanniksi	Venäjäksi
ahven	ahven	<i>Perca fluviatilis</i>	perch	окунь
angerjas	ankerias	<i>Anguilla anguilla</i>	European eel	угорь
forell	purotai- men	<i>Salmo trutta m. fario</i>	river trout	кумжа
hai[kala] ²	hai	<i>Selachii</i> -lohko		
harjus	harjus	<i>Thymallus thymallus</i>	grayling	европейский хариус
haug	hauki	<i>Esox lucius</i>	pike	щука
heeringas	(atlantin) silli	<i>Clupea harengus harengus</i>	atlantic herring	атлантическая сельдь
kammel- jas	piikki- kampela	(<i>Psetta maxima</i> ,) <i>Scophthalmus maximus</i>	turbot	тюрбó
kiisk	kiiski	<i>Gymnocephalus cernua</i>	ruffe	ёрш
kilu	kilohaili	<i>Sprattus sprattus</i>	sprat	европейский шпрот, килька
koger	ruutana	<i>Carassius carassius</i>	Crucian carp	карась золотой
koha	kuha	<i>Sander lucioperca</i>	pike-perch, zander	судак
latikas	lahna	<i>Abramis brama</i>	common bream	лещ
lepamaim	mutu	<i>Phoxinus phoxinus</i>	European minnow	гольян
lest	kampela ³	<i>Platichthys flesus</i>	flounder	речная камбала
linask	suutari	<i>Tinca tinca</i>	tench	линь
luts	made	<i>Lota lota</i>	burbot	налим
luukarits	kym- menpiik- ki	<i>Pungitius pungitius</i>	ninespine stickleback	девятииглая колюшка
lõhi	lohi	<i>Salmo salar</i>	atlantic salmon	атлантический лосось, сёмга

1. Mall Hiemäen (2021) mukaan. Erikielisissä nimissä on hyödynnetty Suomen laji-tietokeskuksen tietokantaa: <laji.fi>

2. Etenkin Raamatussa ja merimiesten tarinoissa.

3. Jaettu kahdeksi lajiksi v. 2018, rinnalle uutena itämerenkampela *Platichthys solemdali*. Näiden lajien ainoat erot ovat lisääntymisalueissa ja mätimunien koossa. (SK 259.)

Viroksi	Suomeksi	Latinaksi	Englanniksi	Venäjäksi
merihärg	härkäsimppu	<i>Myoxocephalus quadricornis</i> , <i>Trigloporus quadricornis</i>	fourhorn sculpin	рогатка, четырёхрогий бычок
merivarblane	rasvakala	<i>Cyclopterus lumpus</i>	lumpsucker	пинагор
mudamaim	allikkosalakka	<i>Leucaspius delineatus</i>	belica	верховка
nurg	pasuri	<i>Blicca bjoerkna</i>	silver bream	густера
ogalik	kolmi-piikki	<i>Gasterosteus aculeatus</i>	threespine stickleback	трёхиглая колюшка
räim	silakka	<i>Clupea harengus membras</i>	Baltic herring	салака
rääbis	muikku	<i>Coregonus albula</i>	vendace	ряпушка
siig	siika	<i>Coregonus lavaretus</i>	common whitefish, European whitefish	сиг
(jõe)silm	nahkiainen	<i>Lampetra fluviatilis</i>	river lamprey	минога речная
säga	monni	<i>Silurus glanis</i>	wels catfish	сом
pruun-kärpsäga	piikki-monni	<i>Ameiurus nebulosus</i>	brown bullhead	сомик американский
säinas	säyne	<i>Leuciscus idus</i>	ide	язь
särg	särki	<i>Rutilus rutilus</i>	roach	плотва
teib	seipi	<i>Leuciscus leuciscus</i>	dace	елец
tint	kuore, norssi	<i>Osmerus eperlanus</i>	smelt	корюшка
turb	turpa	<i>Squalius cephalus</i>	chub	голавль
tursk	turska	<i>Gadus morhua</i>	cod	треска
tuulehaug	nokkalkala	<i>Belone belone</i>	garfish	сарган обыкновенный
tuur	sampi	<i>Acipenser</i> sp.	sturgeon	осётр
tõugjas	toutain	<i>Leuciscus aspius</i>	asp	жерех
viidikas	salakka	<i>Alburnus alburnus</i>	bleak	уклейка
vimb	vimpa	<i>Vimba vimba</i>	vimba bream	сырть, рыбец
vingerjas	rantanuoliainen	<i>Cobitis taenia</i>	spined loach	щиповка

Liite 2: Näyte hantilaisen lehden lapsille tarkoitettusta aineistosta

№ 11

08.06.2023

НЯВРЕМЃТ ПЃТА

Филворд немпи нумсЃң кЃсупсы

Филворд – щит щимЃщ кроссворд, хута холуп иты таблица хуща иса ясЃЃт щиты хЃншман вЃлдЃт: пЃва пелЃк эвЃлт Ѓм пелка, Ѓм пелЃк эвЃлт пЃва пелка, нЃмЃлта па илды, илта па нухды.

ТЃмхЃтл мЃң холупева лапЃтхущЃяң хЃлд хойс. Нынана уша верты мосл, муйсЃр щит хЃлдЃт?

С	Е	М	Х	У	Л	Л	У	Х		Й	А
Ш	А	К	Ѓ	Р	Ы	М	Ѓ	Л	Ѓ	Н	Ѓ
Н	Л	Л	М	Е	В	Т	Ы	Х	Э	С	Х
У	Ѓ	А	Ѓ	Ѓ	С	Х	У	М		П	У
В	Ѓ	Р	С	О	Р	Т	Е	Н	Н	А	Л
В	Е	С	У	Р	Ѓ	Х	Ы	С	К	О	Л
П	И	Ш	Ь	Я	Н		Р	А	П	Ѓ	Щ

ТЃм кЃсупсы лЃщЃтЃс:
Ирина Пословская

Liite 3: Kalaristikon ratkaisut

Ainakin seuraavat hantien kalalajit löytyvät ristikosta sekä *хыл* 'kala' kolmesta kohdasta, joista yksi on *aj-хыл* 'sintti', sananmukaisesti 'pikku kala'. Jos kyrillisiä kirjoitusasuja näkyy kaksi, ensimmäinen on lehden ristikon mukainen t.s. hieman virheellisesti lyhyt *a* eli *ä*, toinen on sanakirjojen tarkempi merkintä eli redusoitunut vokaali *ə*. Yläteksti kertoo: "Tänään verkkoomme jäi 17 kalalajia. Teidän täytyy selvittää, mitä kaloja ne ovat." (Ratkaisijan avuksi: kalalajit voivat mutkitella ristikossa.)

Kazyminhanti	Translitterointi	Suomeksi
ев / йэв	jev	ahven
кăры	kări	sterletti
кельщи / кэлщи	kel'si / kel'si	särki
локсы	loksi	törö
лар	lar	kiiski
мăлăн / мăлəн хыл	mălən хыл ¹	ruutana
мевты / мэвты	mevti	säyne, säynävä
мухсəн / мухсəн	мухсəн	planktonsiika
паннə / паннə	panne ²	made
пишьян / пишьян	pišjan	siika
сем / сэм хыл	sem хыл ³	silli
сорт	sort	hauki
сəх	səх	sampi
сурăх	surăх	peledsiika
щăпар	šăpar	siperiansärki
тухлəн хыл	тухлəн хыл ⁴	harjus
вўнш	vūnš	nelma

1. "järvikala"

2. "hiekkasärkän nainen"

3. "silmäkala"

4. "siipikala"